

Психічна діяльність у міфах народів світу

П.В. Кидонь,
кафедра психіатрії, наркології та медичної психології
Полтавського державного медичного університету

Продовження. Початок у № 8 (163), 2025

Сон та сновидіння

У давньогрецькій міфології персоніфікацією сну, божеством сновидінь був *Гіпнос*. Він спокійний, тихий і прихильний до людей, уміє занурювати їх у сон, завдяки чому володіє половиною їхнього життя. Гіпнос живе на краю світу, і на нього ніколи не дивиться Сонце. Овідій описує печеру, в якій на прекрасному ложі з чорного дерева лежить Гіпнос, там панують вічні сутінки, туди ніколи не проникають ні світло, ні звук. Із печери витікає джерело забуття (*Лета*), біля входу до неї росте безліч маків та інших снодійних рослин. На прохання Гери Гіпнос приспав Зевса, завдяки чому греки перемогли у Троянській війні. Римським еквівалентом Гіпноса є *Сомнус*.

Гіпнос мав трьох синів: *Морфея*, *Фобетора* та *Фантаса*. Морфей, бог добрих (також пророчих чи брехливих) сновидінь, міг набувати будь-якої подобі і приходити до людей у сні. Його найчастіше зображали як стрункого юнака з невеликими крильцями на скронях, проте іноді — в образі бородатого старця із квіткою маку в руці. Морфей має стежити за снами царів та героїв. Його головною емблемою є здвоєні ворота у світ сновидінь: зі слонової кістки — для брехливих снів та з рогу — для істинних. Із символіки та атрибутики також виділяють чорний колір (ночі й забуття) та квіти маку. Морфея часто зображали в чорному одязі з розсіяними по ньому срібними зірками, іноді — в короні з маку; в руках він тримав кубок зі снодійним маковим соком.

Фобетор з'являвся у снах у вигляді різних тварин — звіра, птаха або довгого змія. Фантас набував оманливі форми землі, скель, води, дерев та інших неживих предметів. Синів Гіпноса деякі джерела називають *Онірами*; інші описують окремого бога сновидінь, брата Гіпноса на ім'я *Онір*. Так, згідно з «Іліадою», під час Троянської війни за вказівкою Зевса Онір під виглядом довіреного радника Нестора з'явився до грецького царя Агамемнона уві сні й велів починати бій, сказавши, що його воїни здобудуть перемогу, і цим обдурив його.

У вірменській міфології бог-писар *Тір* навіював людям сні, що відкривають їм майбутнє; також його згадують як тлумача снів. В італійському фольклорі

описані істоти, які заважають людям спати ночами, *лінкетти*. Згідно з уявленнями, вони сідають сплячим на груди, від чого люди похилого віку можуть навіть померти, а молодим сняться кошмари. У європейському та слов'янському фольклорі подібні дії вчиняють злісні сутності *Мари*, які дали назви поганим снам — кошмарам. В Україні Мара також розглядалася, як персоніфікована істота, що невидимою завісою покриває людям очі, затемнює розум, аби збити з дороги і завести в небезпечне місце чи приховати те, що знаходиться перед очима.

Психічні й наркологічні розлади

Алкогольна інтоксикація та алкогольні напої

Богом рослинності, виноградарства, виноробства, продуктивних сил природи, натхнення та релігійного екстазу, а також театру в давньогрецькій міфології був *Діоніс* (у римлян це були *Вакх* та *Бахус*). Він першим відкрив культуру виноградної лози та спосіб видобутку її дорогоцінного соку — за іншими джерелами ці знання він отримав від свого вихователя і годувальника, царя *Сілена*. Вино було центральним елементом культу Діоніса, його земним втіленням. Воно могло полегшити страждання, принести радість та надихнути на божественне безумство. Також певні джерела вказують, що крім вина Діоніс винайшов пиво.

Культ Діоніса був пов'язаний із циклом народних свят. Вважалося, що вино, музика та екстатичні танці звільняють його послідовників від усвідомленого страху та турботи, а також підривають гнітючі обмеження можновладців. Одне зі свят на честь Діоніса, що тривало три дні в лютому, мало назву *антестерії* (у стародавньому Римі — *врумалія* або *вакханалія*). Під час них вино текло рікою, збуджуючи всі почуття, звучала ритмічна музика, учасники виконували танці, які робили їх розкутими, екзалтованими, доводили до стану ейфорії та екстазу.

У Діоніса був син *Комус* (грецькою «гулянка», «веселощі»), бог бенкетів і нічного дозвілля, особистий виночерпій батька. Комуса зображали у вигляді крилатого юнака, дитини-сатира з лисіючою головою та вухами віслиюка або ж хлопця з вінком із квітів на голові на межі втрати свідомості через сп'яніння,

Морфей та Ірида

Діоніс

Патекатль

Іш-Таб

що несе смолоскип, який майже впав. Його вважали також втіленням надмірностей.

В індуїзмі та ведійській релігії богинею вина та сп'яніння, уособленням нектару безсмертя була *Варуні*. Слово «варуні» також означає ароматне вино з фініків, а в деяких індійських мовах — сп'янілу жінку. В певних текстах вираз «пити Деві Варуні» означає вживати п'янки напої.

У деяких фінно-угорських народностей описано божество хмелю на ім'я *Комлява*. Зображували її владною та норовливою, вона викликала бійки, сварки, наказувала співати й танцювати. У ранніх міфах Комлява уособлювала благополуччя та радість.

У міфології ацтеків бог зцілення, лікарських зілля, родючості та пульке (алкогольний напій із ферментованого соку агави) мав ім'я *Патекатль*. Його називали «Володар кореня пульке». Він був уособленням та першовідкривачем трав і коренів, необхідних для приготування цього напою. Також Патекатля вважають першовідкривачем кактуса Пейот, що містить наркотичну речовину мескалін із групи галюциногенів. Його часто згадували під час веселих свят, зображали із сокирою та щитом або з листом агави й копальною палицею в руках. Разом із дружиною, богинею агави Майяуель, вони породили богів сп'яніння *Сенцон Тоточтін* (перекладається як «чотириста кроликів»). Число 400 в ацтекській культурі означало невизначено велику кількість, кролики ж асоціювалися із розпустою та пияцтвом: про п'яну людину говорили, що він «накроликався». Імена багатьох із «чотирьохсот кроликів» відомі: переважно це назви місць чи народів, де вони шанувалися. Зображали даних божеств із двоколірними (червоними та чорними) обличчями; такого ж кольору були й присвячені їм предмети.

Із алкогольною інтоксикацією пов'язані деякі міфи про давньоєгипетську богиню *Хатхор*. Наприклад, у міфі про винищення людства вона виступає як «Око Ра», що карає людей за планування повстання проти його правління. Вона стає богинею-левицею і вбиває бунтівників, але Ра не дає їй убити все людство. Він наказує пофарбувати пиво (в інших варіантах вино) в червоний колір і виливати його на землю. Богиня п'є пиво, помилково приймаючи його за кров, і в стані сп'яніння знов стає доброю та прекрасною Хатхор

(тому іноді її називають володаркою пияцтва). Гімн богині Хатхор у храмі Медамуд описує Фестиваль пияцтва, під час якого жінки несли букети квітів, п'яні гуляки били в барабани, всі танцювали, як частину її міфічного повернення до Єгипту.

Іншим давньоєгипетським богом, пов'язаним з алкоголем, був *Шезму*, демонічне божество вина, вбивства, крові, олій для бальзамування та пахощів, пов'язане із потойбічним світом. Його зображали із пресом для виноробства. Осіріс (цар загробного світу) наказував Шезму відрубувати голови лиходіїв, чавити їх під пресом, перетворювати кров на вино й віддавати його праведним померлим. Завдяки червоному кольору вино почали ототожнювати із кров'ю, а Шезму називали володарем крові. Оскільки вино вважалося благом, його зв'язок із кров'ю означав праведність, а вчинені ним дії знищували несправедність. Шезму робили дари у вигляді червоного вина за покровительство померлих. Також він асоціювався зі святкуваннями, танцями та співом. У стародавніх текстах згадується особливе свято, присвячене Шезму, під час якого юнаки чавили виноград ногами, а потім танцювали та співали.

Божества та персоніфікації психічних розладів

У індіанців майя богиня самогубств і жертвоприношень *Іш-Таб* також асоціювалася з родючістю та місячним затемненням. Слід зазначити позитивне ставлення майя до суїциду (особливо повішення, що прирівнювалося до жертвоприношення), військового подвигу або смерті при пологах. За віруваннями, Іш-Таб супроводжувала самогубців до царства бога дощу на небесах, у центрі світу, в тіні гілок Зеленого дерева. Вона була покровителькою як ритуальних самогубств, так і тих, хто скоїв суїцид не з релігійних причин. Іш-Таб зображали повішеною на мотузці, що звисає з райського дерева. Деякі дослідники вважають, що культ Іш-Таб готував людей до вчинення самогубства з метою уникнути хвороби або ганьби.

У давньогрецькій міфології персоніфікацією божевіллі, люті, шаленства і сказу у тварин була богиня *Лісса*. Рід вірусів *Lyssavirus*, до якого належить збудник сказу, був названий на її честь. В епосі стан бойової несамоовитості, люті, завдяки якій воїн стає

невразливим і уподібнюється до вовка чи собаки, позначався словом «лісса». Цей стан супроводжувався втратою усвідомлення свого «Я» і відчуттям підкорення божественній волі: «Відвагу, що дозволяла воїну здійснювати настільки блискучі подвиги, він черпав у свого роду екзальтації, військовому шаленстві, натхненний богом». В «Іліаді» слово «лісса» та його похідні відносили до Гектора та Ахілла, найвидатніших героїв обох сторін, що воювали. Пізніше, коли це слово втратило своє специфічне значення, пов'язане з військовою доблестю, воно асоціювалося зі священним шаленством вакханок. Згідно з міфами, Лісса, як помічниця Діоніса, наслала безумство на Мініад (дочок грецького царя Мінія), які відмовилися брати участь у містеріях. Вона також вселила сказ у собак мисливця Актеона. Він побачив Артемиду, яка купалася оголеною в озері, за що був перетворений на оленя, а скажені собаки розірвали його тіло. Римськими еквівалентами Лісси були *Іра* та *Фурор*. Лісса була близька до *Маній*, богинь або духів божевільня, які карали недугом людей, що порушили традиції та звичаї суспільства. Їх також пов'язують з Ериніями, трьома грізними богинями помсти, про яких згадувалося в розділі про емоційну сферу.

Оскільки гарячка часто супроводжується психопатологічною симптоматикою, доцільно згадати богиню на ім'я *Фебріс*, яка уособлювала цей стан у римській міфології. Вона також захищала людей від гарячки та малярії. Фебріс супроводжували дві її доньки або сестри на ім'я Деа Тертіана та Деа Квартана, які уособлювали специфічний перебіг гарячки при малярії — що 3–4 дні. Вважалося, що її характерними атрибутами є «хитрість» та «чесність». На відміну від багатьох римських божеств, Фебріс не походить від грецького божества. Проте є версії, що стародавні греки під римським правлінням поклонялися подібному богу на ім'я *Пірет*. В індюїзмі бог, який був уособленням гарячки, мав ім'я *Джварасура*, а у фінській міфології духи, пов'язані з лихоманкою, називалися *Кууме*.

Божества, які викликали психічний розлад як покарання

У давньогрецькій міфології *Ата* була богинею лих. Згідно із Кембриджським грецьким лексиконом, «ато» означає «зводити зі шляху», «спантеличувати», «засліплювати» або «обманювати», тоді як «аті» може означати стан «омани, захоплення» (завданого розуму людини богом), «нерозважливу поведінку, безрозсудність, дурість» та «руйнацію, лихо, шкоду». Отже, персоніфіковане ім'я *Ата* може уособлювати засліплення або помутніння розуму, що спричиняє безрозсудні дії, призводить до руйнування. Ату вважають підбурювачем омани та подальшої деструктивної поведінки і лих, злим духом розбрату. Грецький поет V ст. до н.е. Паніасіс пов'язував Ату із надмірним вживанням алкоголю — «Третій раунд — це коли ... Ата робить свій неприємний поворот, завершуючи хорошу гостинність поганим кінцем».

Декілька міфів описують покарання *Гери* (дружини Зевса) у вигляді психічних розладів через ревності та образи. Вона наслала безумство на дочок царя Пройта за те, що вони образили її дерев'яну статую або, за іншою версією, вихвалялися, ніби вони красивіші за неї. Вона вкрай негативно ставилася до подружніх зрад Зевса та народжених у результаті цього дітей. Через хитрість Гери загинула Семела, мати Діоніса, зачатого від Зевса. Щоб убезпечити сина від гніву Гери, Зевс віддав його на виховання сестрі Семели Іно та її чоловіку, царю Афаманту. Гера наслала на Афаманта безумство, у нападі якого він убив свого сина, намагався вбити Діоніса, через що Іно з другим сином довелося кинути в море, де їх прийняли нерейди. Після цього Гера вселила безумство вже в Діоніса, який почав подорожувати Єгиптом, Індією, Малою Азією. Коли Діоніс повернувся до Греції, у Фригії богиня Рея вилікувала його та навчила своїх релігійних обрядів. Гера також вороже ставилася до Геракла, сина Зевса та Алкмени. Спочатку вона підмовила Ату затьмарити розум Зевса, щоб той не зробив Геракла великим правителем. А потім Лісса за наказом Гери наслала на Геракла безумство, через що він убив своїх дітей та дружину.

У єврейських народних повір'ях описаний злий дух на ім'я *Діббук*, здатний вселятися в людину, яка вчинила таємний гріх, підкоряти душу, завдавати душевної недуги й говорити її вустами. Проте він не зливається із жертвою, зберігаючи самостійність. Діббуки зазвичай були чоловічими духами. Послідовники Кабали пояснювали це тим, що душі померлих жінок не брали участі в реінкарнації. У деяких джерелах зазначено, що ці духи вселялися в жінок переважно напередодні весілля, проникаючи через статеві органи. У традиційних єврейських громадах концепція Діббука слугувала соціально прийнятним способом вираження неприйнятних бажань, зокрема сексуальних. Після досягнення своєї мети або вигнання рабином він залишає тіло носія. У спеціалізованих наукових виданнях Діббук описується в межах істеричного синдрому.

У міфології тюркських народів йдеться про вороже налаштованого до людей демона-душителя на ім'я *Поончах*, який провокує своїх жертв чинити самогубство шляхом повішення. Він здатний приймати різні образи. Найчастіше Поончаха описують як гарну жінку із холодними очима, одягнену в традиційний одяг і з мотузкою в руках. Зазвичай він з'являється в «червоний вечір» — під час заходу сонця або в сутінках. Жертвами Поончаха найчастіше стають особи у стані депресії чи алкогольного сп'яніння. Демон у різний спосіб умовляє їх повіситися, обіцяючи порятунок від життєвих негараздів. Навіть якщо жертва відповідає відмовою, він продовжує переслідувати її. У деяких випадках Поончах попередньо пропонує жертві випити алкоголь. Душі тих, хто піддався на вмовляння, потрапляють у потойбічний світ і стають іздовими кінсьми демонів. Іноді Поончах при першій зустрічі не пропонує повіситися, а просить дати якийсь предмет одягу.

Фебріс

Інкуб

Діббук

Ті, хто погоджуються, стають вразливими перед демоном. Вважається, що коні здатні чути Поончаха й уповільнюють хід при його наближенні або під час проїзду повз його оселю.

У фольклорі ескімосів описаний дух на ім'я *Tugisa*, що оволодіває клептоманами. Вночі він будить людину і підбурює її до крадіжки. Для захисту рекомендувалося не пити й не їсти наодинці.

Сексуальна сфера

Багато міфологічних персонажів, пов'язаних із сексуальністю, згадані в попередніх розділах. Тому тут буде описано міфологічних персонажів, пов'язаних із сексуальною сферою, без додаткових емоційних компонентів.

Інкуб — у середньовічних легендах розпусний демон, який шукає сексуальних зв'язків зі сплячими жінками. У більшості випадків інкуб описують як потворну істоту, що часто нагадує козла. Середньовічні джерела вказують, що інкуб може приймати і чоловіче, і жіноче обличчя, іноді він з'являється як чоловік у розквіті сил, іноді як сатир. Перед жінкою, що відома як відьма, він зазвичай приймає образ хтиво-го цапа. Серед інших образів виділяють собак, кішок, оленів, биків, козуль, ворон, лелек і змій. Однак навіть звірячий вигляд не заважає інкубу мати тілесні стосунки із жінкою. Також демон може вселятися в іншу людину або створювати тіло із різних матеріалів. Наприклад, він може використовувати для цього трупи, особливо тіла нещодавно повішених. Інші джерела вказують, що інкуб — це тінь, яка приймала вид чоловіка у темряві.

Часто діти інкубів описуються не менш потворними, ніж їхні батьки, наприклад, у вигляді різноманітних червів. Інші джерела вказують, що зв'язок з інкубом призводить до народження відьом, демонів чи дітей із каліцтвами. Цікаво, що батьком легендарного мага Мерліна вважається інкуб. Серед причин прагнення демонів до жінок вказували неприборкану хіть і пристрасть до різноманітних збочень, які заважають їм сходитися з подібними до себе. Інші вважали, що оскільки духи не можуть відчувати емоцій, вони сходяться з людьми, лише щоб принижувати й насміхатися з них. Вважається також, що інкуб не може спокусити незайману дівчину — його

чари не діють на недосвідчених. У міфах і легендах народів світу описано багато варіацій на тему інкуба.

Відповідний інкубу демон розпусти, що з'являється перед молодими чоловіками, викликає у них хтиві сни і призводить до сексуальної активності, називається *сукуб*. Це істота без конкретної статі, тому що *сукуб* — диявол у жіночому образі. Часто цей демон описується як молода приваблива жінка, яка має ступні з великими пазурами, а іноді й перетинчасті крила. Також він зображається як потворна відьма чи демониця. Оскільки *сукуб* потребує сперми для виживання, у стосунках із ним може народитися гібридне потомство, при цьому психічне та фізичне здоров'я чоловіка швидко погіршується, що зрештою призводить до смерті, якщо ці стосунки тривалі. Тому *сукубів* іноді неточно ототожнюють із вампірами. З розквітом інквізиції та судів над відьмами описи інкубів і *сукубів* ставали все страхотливішими. Якщо в ранніх повідомленнях жінки й чоловіки описували надзвичайне задоволення, яке доставляли їм демонічні коханці, то в пізніх жінки зізнаються, що статевий акт супроводжувався неймовірним болем. У давньоримській міфології описана богиня на ім'я *Пертунда*, яка опікувалася молодятами та допомагала здійснити перший подружній статевий акт. Її ім'я прямо вказує на цю функцію, походячи від латинського слова, що означає «проникати». Римляни вірували, що всі аспекти життя мали свого божественного опікуна.

У прусько-литовському пантеоні описаний бог сексу, подружньої вірності та фалічного духу на ім'я *Пізіус*. Вважалося, що він приводить чоловіку наречену, тому був шанований юнаками.

У міфології ацтеків богинею пороку, хтивості, бруду, очищення, парових лазень та покровителькою перелюбників була *Тласольтеотль*. Вона є однією з найважливіших мезоамериканських богинь-матерів, пов'язаних із землею, сексуальними насолодами, родючістю та пологами. *Тласольтеотль* персоналізувала ідею гріхів, особливо подружньої зради й покаяння. Вона могла як збудити пристрасть, так і звільнити від неї, а також наслати божевілля та венеричні хвороби. Зображалася *Тласольтеотль* в одязі з бавовни, з оголеними грудьми. Її характерні ознаки — носова вставка у вигляді півмісяця, головний

цікаво дізнатися

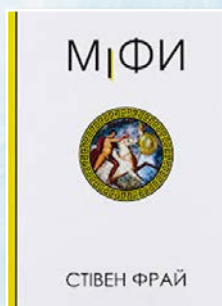
убір з пір'я перепілки із двома веретенами, що стирчать, жовте забарвлення обличчя. Коралова змія або закривавлена мотузка на шиї богині, очевидно, символізували хіть, божественні екскременти навколо рота й носа — нечистоти або бруд. Її атрибут — мітла з очерету, якою символічно виміталися гріхи. Іноді Тласольтеотль зображували у здертій людській шкірі або у вигляді оголеної жінки, що народжує, сидячи навпочіпки.

На узбережжі Мексиканської затоки Тласольтеотль була відома як *Цинтеотль* («богиня крижів»), що явно вказує на її сексуальний характер. «Цинтль» означало як «криж» чи «задній прохід», так і «основу початків». Ацтекські повії вважали цю богиню своєю покровителькою, тому фарбували губи в чорний колір. У часи святкування днів Тласольтеотлі вони надавали свої послуги безкоштовно.

Висновки

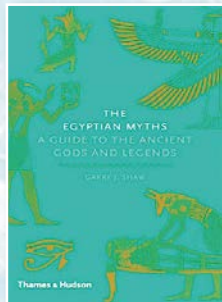
Підсумовуючи, можна стверджувати, що міфологічне пояснення природи психічної діяльності та психічної патології є характерним для суспільств із розвитком на рівні цивілізації. Водночас міфологія «диких», «варварських» племен обмежена темами виникнення світу, сил природи, змін сезонів, поліпшення врожаю тощо. Тобто люди, отримавши пояснення всіх явищ, з якими вони стикаються в житті, починали замислюватися щодо тонших матерій людської психіки. Ймовірно, це можна пояснити тим, що до наших днів не дійшли письмові пам'ятки культури варварських народностей. Проте, наприклад, від мезоамериканських цивілізацій, незважаючи на жахи Конкісти та винищення культури цих народів, до нас дійшли, хоч і вкрай обмежені, дані щодо їхніх міфологічних уявлень.

ЩО ПОЧИТАТИ

Стівен Фрай
«Міфи»

Книга, присвячена захопливому світу грецьких міфів зі всіма його дивовижними, романтичними, комічними, трагічними, жорстокими і чарівними подробицями. І хоча всі ці сюжети можна знайти у сотнях книг, присвячених Давній Греції, Фрай, завдяки своєму оригінальному авторському стилю, перетворює просте викладення матеріалу на захопливу розповідь.

Гаррі Шоу
«Єгипетські міфи»

У цьому огляді єгипетської міфології описано, як стародавні мешканці Нілу пояснювали навколишній світ. Автор заглиблюється у створення та розвиток світу, правління богів на землі, а потім знайомить нас із діяльністю єгипетських божеств у природному середовищі, історіями взаємодії єгиптян із невидимими силами, що їх оточували, а також їхніми віруваннями про життя після смерті.

Степан Наливайко
«Індійський міф.
Український коментар»

Книгу присвячено міфологічним, мовним, етнічним, фольклорним та історичним зв'язкам України й Індії.

ЩО ВІДВІДАТИ

Акрополь, Музей Акрополя,
Національний археологічний музей в Афінах

Акрополь у місті Афіни — це 156-метровий скелястий пагорб із багатьма храмами, де молилися грецьким богам і приносили жертви. Найважливіші споруди — Парфенон (головний храм, присвячений богині Афіні Палладі), Пропілеї, Ерехтейон та Храм Ніки Аптерос. Національний археологічний музей в Афінах та Музей Акрополя — унікальні зібрання матеріальної спадщини Стародавньої Греції.

Великий Єгипетський музей у Гізі

В експозиції музею представлено 13 тис. експонатів у 12 галереях, розташованих за часовими періодами та темами: суспільство, царська влада, вірування тощо. Експонати були переміщені зі сховищ та музеїв у Каїрі, Луксорі, Мінії, Сохазі, Асьюті, Бені-Суефі, Файюмі, Дельті та Александрії.